CÂMPUL LEXICO-SEMANTIC AL PĂCATULUI ÎN LIMBA GREACĂ KOINE. STUDIU DE TEXT: CUVÂNTAREA XIV A SF. GRIGORIE DE NAZIANZ

Maria-Cristina TRUŞCĂ
Doctorand, Universitatea din Bucureşti
maria_cristina_trusca@yahoo.com

1. Câmpuri şi/sau *Frame*-uri

În studiul monografic *Theories of Lexical Semantics*, D. Geeraerts identifică (re)sursele abordărilor din spaţiul cognitivismului, stabilind conexiuni între orientări, într-o viziune integratoare, pancronică, asupra cercetării lingvistice. În virtutea unui proces ciclic, semantica cognitivă reiterează preocupările fundamentale ale semanticii istorice, recuperând perspectiva psihologistă asupra semnificaţiei, deopotrivă cu cea enciclopedică, sensul lexical fiind privit nu ca un fenomen autonom, „being instead inextricably bound up with the individual, cultural, social and historical experience of the language users" (Geeraerts 2010). În capitolul *Bréal on meaning and mind*, Geeraerts reafirmă actualitatea cercetării celui mai important exponent al semanticii istorice, dar, mai ales aplicabilitatea principiilor enunţate în *Essai de sémantique*:

1. „Le langage ojective la pensée" (Bréal 1897), sensul fiind rezultatat al unui proces psihologic: „the mintal status of lexical meanings links up directly with the overall function of thinking, i.e. with the function of cognition as a reflection and reconstruction experience" (Geeraerts 2010).
2. „Le language est une traduction de la realité, une transposition où les objets figurent déjà généralisés et classifiés par le travail de la pensée" (Bréal 1897), reprezentările lexicale fiind, în esenţă, reflexii ale categoriilor cognitive.
3. „Le but en matière du language c'est d'être compris […]. Que des constructions maladroites, incorrects, obscures, avant de trouver celle qui sera non pas l'expression adéquate, mais du moins suffisante de la pensée." (Bréal 1897). Dinamica semnificaţiei nu poate fi decât rezultatul unui proces psihologic declanşat de exigenţele / necesităţile de expresie ale vorbitorilor: „the moving force of the human mind also shows up in the fact that the

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

fundamental factor that brings the psychological mechanism of semantic change into action, consist of the communicative needs of the language users. Language change because people try to express their thoughts as accurately as satisfactorily as possible" (Geeraerts 2010).

Perspectiva maximalistă asupra sensului apropie abordările semanticii cognitive de onomasiologie. Pornind de la acest aspect, Geeraerts stabileşte conexiuni între cognitivism şi structuralism: „these onomasiological leanings of cognitiv semantics mean that it is to some extent comparable to lexical field approaches and to structuralist approaches in general" (Geeraerts 2010). Punctul de vedere analogic, panoramic al lui Geeraerts nu este o constantă a dialecticii cognitiviste, în alte contexte, abordările comparative fiind pretexte pentru identificarea diferenţelor şi nu a punctelor comune.

În *Frames and the Semantic of Understanding*[1], Ch. Filmore delimitează ferm conceptul de *frame / framework* de cel al câmpului lexico-semantic, contestând dimensiunea euristică a pricipiului relaţional structuralist[2]: „a frame semantics approach sees the need to describe the conceptual underpinnings of a linguistically coded conceptual system independently of such putative pure intra-linguistic structure" (Filmore 1985). Distincţiile între abordarea clasică şi cea cognitivistă se nuanţează în *Toward a Frame-Based Lexicon: the Semantics of Risk and its Neighbours*[3], în capitolul *Frame Semnatics versus Semantic Field Theories*, Ch. Filmore şi B. T. Atkins identificând diferenţe fundamentale:

1. Teoriile semantice întemeiate pe noţiunile de *cognitive frame* sau *knowledge schemata* descriu sensul lexical într-o manieră diferită de cea a teoriilor câmpurilor semantice.

[1] În *Quaderni di Semantica*, vol. VI, nr. 2, dec., 1985, pp. 222-254.

[2] Viziunea structurală asupra lexicului unei limbi se conturează în context neohumboldtian. J. Trier, L. Weisgerber sau W. Porzig, sub impactul epistemologic al gândirii lui Humboldt, dar mai ales sub influenţa paradigmei saussuriene, nuanţează teoria sistemului lexical văzut nu ca o nomenclatură sau aglomerare haotică de elemente independente, ci ca un sistem complex de unităţi inter-relaţionate. Potrivit acestei aserţiuni, elementele lingvistice nu au un caracter propriu, ci se constituie în structură, prin relaţiile lor reciproce. Preluând metafora mozaicului de la G. Ipsen, lingvistul german J. Trier demonstrează teza constituirii vocabularului unei limbi din câmpuri lexicale structurate mozaicat, ale căror elemente, înrudite semnatic, dispuse în maniera pietricelelor, se *demarchează* reciproc. Prin conceptul de „Abgrenzung" (demarcare), Trier trasează liniile generale ale analizei structuraliste: semnul lexical presupune existenţa şi cunoaşterea sistemului, valoarea sa semantică putând fi definită poziţional, în interiorul câmpului, numai în raport cu celelalte elemente

[3] În *Frames, Fields and Contrasts. New Essay*, A. Lehrer, E.F. Kittay (ed.), Hillsdale, New Jersey, Erlbaum Publ., 1992, pp. 75-102.

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

2. Sensul poate fi înţeles doar raportat la „structured background of experience, belifs or practices" (Filmore şi Atkins 1992) ca premise conceptuale:

> Speakers can be said to know the meaning of the word only by first understanding the background frames that motivate the concept that the word encodes. Within such an approach, words or word sensesare not related to each other directly, word to word, but only by way to their links to common background frames and indications of the manner in which their meanings highlight particular elements of such frames (Filmore şi Atkins 1992).

În articolul *Names and Naming: Why do we need Fields and Frames*[4], A. Lehrer îşi propune să identifice modul în care elementele lexicale ale unei structuri sunt inter-relaţionate, dar şi maniera în care conceptele sunt lexicalizate. Pornind de la analiza numirilor animalelor de companie, automobilelor, clădirilor, lingvista încearcă să găsească răspunsuri la întrebările: „is there an empirical difference between the claims of semantic field theory and semantic frames? If there is a difference, is one approach superior, or does each have advantages?" (Lehrer 1992). În varianta propusă, Lehrer pledează pentru coabitarea celor două modus operandi, într-o abordare complementară a două perspective diferite, ambele valabile asupra aceleiaşi realităţi: „in the case of names […] fields are not sufficient and for this reason frames are necessary as well" (Lehrer 1992).

Viziunea integratoare, sinergică, devine reper, cel puţin metodologic, în cercetarea noastră fundamentată pe modul în care este structurat un anumit decupaj din lexiconul limbii eline. Vom încerca să identificăm în ce măsură selecţiile lexicale, desemnând realităţi axiologice, reflectă un determinism cultural, ca actualizări ale unui model cognitiv specific unui anumit spaţiu mental, cel al antichităţii târzii. Din această perspectivă, câmpurile lexicale pot fi abordate bidimensional:

1. O dimensiune orizontală, endogenă, fiind privite structural ca „paradigme constitué par des unités lexicales de contenu (lexèmes) se partageant une zone de signification continue commune et se trouvant en opposition immédiate les unes avec les autres[5]".

[4] Ibidem, pp. 123-143.

[5] E. Coşeriu în *Vers une typologie des champs lexicaux, Cahiers de lexicologie – Revue internationale de lexicologie et de lexicographie*, XXVII/1975, p.31.

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

2. O dimensiune verticală, exogenă, dată fiind componenta extralingvistică a organizării cuvintelor în ansambluri lexicale, ca modalitate de interpretare şi de categorizare a cunoştinţelor specifice şi relevante cultural.

În *Laches,* 191-d, Platon încearcă să definească *ἀνδρεία – curajul,* identificând prin Socrate colocaţiile termenului, dar şi variabilele sale semantice: curajul hopliţilor, al călăreţilor, al celor care înfruntă primejdiile mării, curajul în faţa bolilor, sărăciei, al celor care sunt capabili să lupte cu poftele şi plăcerile, căutând invarianta semantică, elementul comun tuturor ipostazierilor, în maniera instanţei prototipice. „Prin urmare, încearcă să ne spui ce este curajul ca o fire unică, sub toate aceste înfăţişări?" (Platon 1975).

Platon anticipează, aşadar, ceea ce L. Wittgenstein numea în *Cercetări filosofice*: *Familiennähnlichkeit – asemănare de familie* (apud Wierzbicka 1996), concept valorizat de semantica prototipului, reprezentând principiul de categorizare a obiectelor lumii, dar şi condiţia de apartenenţă a unei unităţi lexicale la o categorie (Moeschler şi Auchlin 2005). Postulatul wittgensteinian aminteşte, fără îndoială, de ceea ce semantica cognitivă numea „common background frames" – premise conceptuale ale organizării lexicale, dar şi ale înţelegerii şi definirii semnificaţiei.

Toate aceste repere teoretice declanşează o serie de consecinţe în plan metodologic, analiza termenilor, pornind de la cea componenţială, a identificării trăsăturilor semantice, dar şi a opoziţiei dintre elementele lexicale, va urmări modul în care sunt categorizate şi descrise axiologicele, într-o abordare pluridisciplinară. Conjugând datele pe care le pot oferi disciplinele conexe cercetării lingvistice – filosofie, teologie, istoria mentalităţilor – prin articularea unui anumit cadru cognitiv, vom încerca să verificăm în ce măsură aceste repere pot funcţiona ca parametri de descriere a sensurilor. Ipoteza de lucru este aceea că ele pot rafina analiza semică a termenilor axiologici, marcând nuanţat distincţiile între elementele câmpului lexical.

2. Ἁμαρτία – dinamica semnificaţiei

2.1. O etiologie a păcatului

Ne propunem să identificăm mecanismele de dinamică lexico-semantică, pornind de la o perspectivă diacronică, necesară pentru deplina înţelegere a cofiguraţiei semantice specifice, dar şi a modului în care *ἁμαρτία* este conceptualizat şi lexicalizat. Ancorarea analizei lingvistice în cadrul cultural şi mintal specific perioadei arhaice, clasice şi postclasice este motivată de dimensiunea istorică a axiologicelor, factorii culturali

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

determinând apariţia unor noi coduri valorice sau cel puţin o reinterpretare a celor existente.

Ἁμαρτία < ἁμαρτάνω, denominativ cu conţinut polisemnatic atestat lexicografic: sens primar – *a rata ţinta, a eşua, a rătăci, a devia*, sens secundar – *a se înşela, a greşi, a păcătui*; ἁμαρτία desemna *greşeala, eroarea* în judecată, în gest, în conduită, fiind unul dintre termenii fundamentali ai cadrului cultural arhaic/clasic, asumat deopotrivă de morală, religie sau drept (v. Chantraine). Una dintre problemele de prim ordin ale structurilor mentale este legată de determinarea gradului de responsabilitate implicată în ἁμαρτία. Se configurează două direcţii care marchează evoluţia noţiunii de asumare a culpei:

1. Când termenul este impregnat de ideea intenţionalităţii, culpa fiind voluntară.
2. Când termenul desemnează greşeala involuntară, motivată de factori externi (δαίμονες, τύχη) „dans ce conditions, ce n'est pas la pleine volonté du sujet, ce n'est pas l'individu en tant que tel qui est le facteur du délit: le délit existe en dehor de lui, le délit est objectif" (Gernet 1917).

Relevant din acest punct de vedere este derivatul ἁμαρτίνοος – *rătăcit cu mintea, stare de tulburare a minţii* specifică delirului sau colocaţiile : ἁμαρτία – ἀτασταλία cu radical I.E. comun lui stultus / stolidus, având aceeaşi semnificaţie: *prostie, întunecare a minţii* sau ἁμαρτία - ἄτη – nebunie temporară atribuită nu unor cauze fiziologice sau psihologice, ci unui factor extren, transcendent, daimonic. Încercând o cartografiere exactă a structurilor mentalului arhaic, E. R. Dodds dezvăluie modul în care elementele iraţionale sunt interpretate din perspectiva principiului de *overdetermination*, „drept inferenţă a vieţii omeneşti cu factori neumani care pun în firea omului ceva de natură să îi modifice gândirea şi comportamentul" (Dodds 1998).

În *Etica Nicomachică* (V, 8, 1135b), Aristotel, încercând o conciliere a celor două perspective, plasează ἁμαρτία / ἁμάρτημα, între ἀτύχημα şi ἀδίκημα: „când prejudiciul se produce într-un mod cu totul neprevăzut, este vorba despre un accident nefericit (ἀτύχημα); când însă nu este neprevăzut, dar se acţionează fără intenţia de a face rău, este vorba de o simplă greşeală (ἁμάρτημα); când se acţionează în cunoştinţă de cauză, actul comis este un act nedrept (ἀδίκημα)". Luând drept criteriu intenţionalitatea, doar ἀτύχημα şi ἁμάρτημα au ca sursă ignoranţa, dar în timp ce în primul caz, subiectul nu este responsabil de ignoranţa sa, în al doilea, cauza ignoranţei se află în el însuşi, ceea ce implică un anumit grad de responsabilitate.

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

Potrivit lui L. Gernet, abia din a doua jumătate a secolului IV a. Chr., o dată cu reconfigurarea valorilor morale tradiţionale, ἁμαρτία dezvoltă trăsătura semantică [+voluntar], prezentă in nuce în variantele iniţiale: „une pensée nouvelle se dégage, s'atteste dans le plein régime de la cité: celle de la nature humaine, de l'ἀνθρωπίνη φύσις […]. En même temps que l'individu s'affirme, l'homme se detache ou l'engageaient et le retenaient les δαίμονες" (Gernet 1917). Specializarea termenului cu sensul de păcat ca urmare a mutaţiilor la nivelul structurilor mentale în societatea greacă, începând cu secolul I p. Chr., limitează etiologia culpei, plasând-o la nivelul liberului său arbitru.

2.2. Ἁμαρτία – categorie taxonomică

Fiind, în esenţă, o categorie proteică, poliparadigmatică, ἁμαρτία cunoaşte o serie de ipostazieri, luând drept criteriu mediul de manifestare a culpei. În *Legile*, cărţile IX şi X, Platon propune o viziune tripartită a delictului, mai mult sau mai puţin voluntar, cel mai sever fiind sacrilegiul, insulta la adresa zeilor. Urmează delictul îndreptat împotriva cetăţii, a legilor, dar şi a magistraţilor, tripticul fiind completat cu delictul strict moral, ἁμαρτία / ἁμαρτάνω desemnând greşeala comisă faţă de părinţi (acte de violenţă), greşeli ale sclavilor, imoralitatea sexuală. Demn de remarcat ar fi uzitarea cu predilecţie a sensului religios al termenului la Homer, dar mai ales la tragici, crima εἰς θεόν declanşând adesea consecinţe nefaste. Un argument lexical ar fi semnificaţia derivatului ἁμαρτολός – *blestemat*, regăsită în formulele epitafice ale ucigaşilor: „ἁμαρτολοὶ ἔστωσαν θεῶν πάντων" sau „ἁμαρτολός ἔστω εἰς τοὺς θεοὺς ἅπαντας" (apud Gernet 1917).

Reacţia fatală a zeilor, blestemul, se perpetuează spre celelalte generaţii, ἀμαρτία evocând deopotrivă ideea transmiterii succesive a răului, pedeapsa afectând descendenţii „păcătosului", dacă vina nu este răscumpărată în timpul vieţii. Asocierea ἀμαρτία – μίασμα – *pată, macula*, lărgeşte sfera semantică a termenului pângărirea datorată delictului fiind ereditară şi, deci, molipsitoare. Semnalăm un transfer al noţiunilor de impuritate / puritate de la sfera magico-religioasă la cea morală sau, mai degrabă, o interferanţă a celor două planuri, κάθαρσις-ul dincolo de valenţele sale strict ritualice[6],

[6] „Ceremonii de purificare însoţesc viaţa omului în tot cursul ei. Impură este lăuza şi tot ce a atins-o, impur este şi copilul nou-născut, impur este mortul şi tot ce i-a stat în preajmă. […] purificările rituale erau necesare după vreun vis rău, după vreo întâmplare miraculoasă, la vindecarea după o boală, dacă atigeai jertfe destinate htonienilor" (Rohde 1985: 253).

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

desemnând, potrivit lui Dodds „noţiunea unei purificări cvasi-fizice, susceptibilă de a se transforma prin infinitezimale nuanţări, în ideea mai profundă a ispăşirii păcatului" (Dodds 1998).

Modul în care este conceptualizată o categorie axiologică – ἁμαρτία – în spaţiul mental şi cultural al antichităţii eline, poate fi sintetizat în următorul scenariu:

a) Poate fi voluntară sau involuntară (cu implicarea cauzalităţii transcendente δαίμονες, τύχη).
b) Este orientată împotriva divinităţii sau a oamenilor (la nivelul unei comunităţi largi – cetatea, la nivelul unei comunităţi restrânse – familia).
c) Are o dimensiune penală, atrage pedeapsa divină / umană (cadrul legal).
d) Are efect exterior sub forma prejudiciului creat, dar, mai ales interior ca μίασμα – pângărire, boală molipsitoare şi ereditară.
e) Există posibilitatea eliberării de consecinţele sale nefaste, prin purificări cu valenţe expiatoare (cathartică).

Modelul cultural propus se reconfigurează însă o dată cu asimilarea şi convertirea sa în contextul cristalizării unei noi *forma mentis* în spaţiul antichităţii târzii, cea a „umanismului creştin" (Marrou 1996).

2.3. Un nou model cognitiv

Secolul I p. Chr. marchează o deschidere către orizonturi culturale noi, prin configurarea unui nou profil mental. Textele biblice, dar şi patristice redactate ulterior, atestă procesul de definire a identităţii creştine, de coagulare doctrinară, având valoarea unui instrument de expresie şi de transmitere a noului model cultural. De altfel, la nivelul lor putem vorbi de un instrumentar lingvistic transparent, în care se reflectă nou-structurata grilă axiologică, în contextul mutaţiilor mentale colective. Ocurenţele nou-testamentare ale lexemului păstrează axa semantică trasată până acum, odată cu procesul activ de specializare a sensului ἁμαρτία, ca termen tehnic al vocabularului axiologic desemnând exclusiv *păcatul*.

Asumarea deplină a schemelor cognitive anterioare determină în plan semantic prezenţa unui continuum de semnificaţie; ἁμαρτία este manifestare a răului:

a) Opus binelui:

„Εἰδότι οὖν **καλὸν** ποιεῖν καὶ **μὴ** ποιοῦντι, **ἁμαρτία** αὐτῷ ἐστιν." („Aşadar, cel ce ştie să facă binele şi nu-l face, păcat îşi este sieşi." – Iacob 4, 17)

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

„Οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ **ἀγαθόν,** ἀλλ' ὃ οὐ θέλω **κακὸν** τοῦτο πράσσω […]βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσίν μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ **τῆς ἁμαρτίας** τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσίν μου." („Căci nu fac binele pe care-l vreau, ci răul pe care nu-l vreau, pe acela îl săvârşesc […] dar în mădularele mele o altă lege văd că se luptă cu legea minţii mele şi rob mă face legii păcatului, care este în mădularele mele." – Romani 7, 19,23).

b) Opus dreptăţii / legii:

„Ἵνα ταῖς **ἁμαρτίαις** ἀπογενόμενοι **τῇ δικαιοσύνῃ** ζήσωμεν". („Morţi fiind păcatelor, să-i vieţuim dreptăţii." – 1 Petru 2, 24).

"Πᾶς ὁ ποιῶν **τὴν ἁμαρτίαν** καὶ **τὴν ἀνομίαν** ποιεῖ, καὶ **ἡ ἁμαρτία** ἐστὶν **ἡ ἀνομία**."(„Tot cel ce săvârşeşte păcatul săvârşeşte şi fărădelegea; păcatul e fărădelegea." –1 Ioan 3. 4).

c) Opus adevărului:

"Ἀδελφοί μου, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ **ἀπὸ τῆς ἀληθείας** καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν,γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ σώσει ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου καλύψει πλῆθος **ἁμαρτιῶν**". („Fraţii mei, dacă vreunul din voi se va rătăci de la adevăr şi cineva îl va întoarce să ştie el că cel ce l-a întors pe păcătos din rătăcirea căii lui îşi va mântui sufletul din moarte şi mulţime de păcate îşi va acoperi". – Iacob 5, 19-20).

d) Opus libertăţii:

„Αμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν **τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός** ἐστιν **τῆς ἁμαρτίας**." („Adevăr, adevăr vă spun: Tot cel ce face păcatul, păcatului îi este rob." – Ioan 8, 34).

e) Opus curăţiei:

„Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει μηδὲ κοινώνει **ἁμαρτίαις** ἀλλοτρίαις· σεαυτὸν **ἁγνὸν** τήρει." „Nu-ţi pune degrabă mâinile peste nimeni, nici nu te face părtaş la păcatele altora; Păstrează-te curat". – 1 Timotei 5, 22).

„Τὸ αἷμα Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ **καθαρίζει** ἡμᾶς ἀπὸ πάσης **ἁμαρτίας**." („Sângele lui Iisus, Fiul Său, ne curăţeşte pe noi de tot păcatul". – 1 Ioan 1, 7).

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

În încercarea de a identifica etimonul termenului, P. Chantraine lansează ipoteza unei compuneri cu α privativ, una din trăsăturile sale semice fiind *lipsa, absenţa, privarea de*. Se delimitează, aşadar, o dominantă a noului model cognitiv, cel puţin la nivel nou-testamentar, în congruenţă cu argumentul lingvistic: păcatul, ca manifestare a răului, nu poate avea consistenţă ontologică, de vreme ce nu este decât absenţă a binelui, dreptăţii, adevărului, libertăţii, curăţiei. Lexiconul patristic nuanţează configuraţia conceptuală şi, implicit semantică, prin identificarea cauzelor hamartiei. *Ab initio*, este anulată polemica asumării responsabilităţii, ἁμαρτία „originating in men's free will" (Lampe); chiar dacă există posibilitatea unor imixtiuni daimonice, ele nu se pot manifesta deât sinergic „through human and diabolic interaction" (Lampe), cauzalitatea exclusiv transcendentă nefiind admisă. Noul model etiologic, fundamentat pe „internalizarea conştiinţei" (Dodds 1998), identifică trei cauze primare: ignoranţa – „through ignorance and weakeness", mândria – „through pride and disobediance", plăcerea – „through addiction to material pleasures" (Lampe). Interesant este că şi Platon schiţează un triptic similar al cauzelor hamartiei, în *Legile,* cartea a IX-a, manifestarea răului fiind asociată neştiinţei, mâniei şi plăcerii (Platon 1995). Asistăm la un proces de conturare a unui model cognitiv creştin, prin recuperarea şi nuanţarea celui clasic, într-un restaurator mélange intrecultural.

Există însă note particulare; una dintre ele vizează modul în care se organizează categoria axiologică ἁμαρτία. În tratatul de morală practică Περὶ τῶν ὀκτὼ τῆς πονηρὶας πνευμάτων[7] (capitolul Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν), Ioan Damaschinul (sec. VII) descrie panoplia păcatelor într-o configuraţie arborescentă, ἁμαρτίαι, clasificate în ψυχικαὶ καὶ σωματικαὶ (sufleteşti şi trupeşti), cunoscând o amplă ipostaziere.[8]

[7] Migne, vol. 95, p. 85 C.

[8] Ὀφείλομεν οὖν εἰπεῖν, καὶ περὶ τῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν, ἤγουν παθῶν·καὶ ψυχικὰ μέν εἰσι πάθη ταῦτα, λήθη, ῥᾳθυμία, καὶ ἄγνοια· ὑφ' ὧν δηλαδὴ τῶν παθῶν τούτων ὁ ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς, ἤτοι ὁ νοῦς, σκοτιζόμενος, κυριεύεται ὑπὸ πάντων τῶν παθῶν, ἅτινά εἰσι ταῦτα, ἀσέβεια, κακοδοξία, ἤγουν πᾶσα αἵρεσις, βλασφημία, θυμὸς, ὀργὴ, πικρία, ὀξυχολία, μισανθρωπία, μνησικακία, καταλαλία, κατάκρισις, λύπη ἄλογος, φόβος, δειλία, ἔρις, ζῆλος, φθόνος, κενοδοξία, ὑπερηφανία, ὑπόκρισις, ψεῦδος, ἀπιστία, πλεονεξία, φιλοϋλία, προσπάθεια, σχέσις γηΐνων, ἀκηδία, μικροψυχία, ἀχαριστία, γογγυσμὸς, τύφος, οἴησις, σοβαρότης, ἀλαζονεία, φιλαρχία, ἀνθρωπαρέσκεια, δολιότης, ἀναίδεια, ἀναισθησία, κολακεία, ὑπουλότης, εἰρωνεία, διψυχία, αἱ συγκαταθέσεις τῶν ἁμαρτημάτων ἐκ τοῦ παθητικοῦ μέρους, καὶ ἡ συνεχὴς τούτων μελέτη, πλάνη λογισμῶν, φιλαυτία ἡ τῶν κακῶν γεννήτρια, καὶ ἡ ῥίζα πάντων τῶν κακῶν φλαιμαργία, τρυφὴ, μέθη, λαθροφαγία, φιληδονία ποικίλη, πορνεία, μοιχεία, ἀσέλγεια, ἀκαθαρσία, αἱμομιξία, παιδοφθορία, κτηνοβατία, ἐπιθυμίαι κακαὶ, καὶ πάντα τὰ παρὰ φύσιν καὶ αἰσχρὰ πάθη, κλεψία, ἱεροσυλία, λῃστεία, φόνος […]."Dar acum trebuie să vorbim şi despre păcatele sufleteşti şi trupeşti, adică despre

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

Colocaţia ἁμαρτία – πάθος actualizată în textul lui Ioan din Damasc, este un *koinos topos* al literaturii patristice cu conţinut etic. Sinonimia celor doi termeni are drept efect extensia ariei semantice a păcatului, prin asocieri *păcat – boală* / *păcat – suferinţă* deopotrivă cu delimitarea unui vocabular al termenilor tehnici: πάθος / πάθημα fiind recurenţi în orice scriere creştină de morală practică.

Argumentul lingvistic este revelator pentru marcarea pe axa conceptuală *Moralia* a unor repere fundamentale: dacă pentru Aristotel virtutea (ἀρετή) ca manifestare a Binelui (τὸ Καλόν) are valenţe eudaimonice, păcatul (ἁμαρτία) ca manifestare a răului (τὸ Κακόν) nu poate fi decât „patologic”.

3. Ἁμαρτία – câmpul lexico-semantic. Cuvântarea a XIV-a a Sf. Grigorie de Nazianz

Teoria câmpului, departe de a fi autotelică, devine în abordarea noastră o metodă euristică de analiză semantică a decupajului lexical circumscris unei anumite arii conceptuale – cea a păcatului, finalitatea cercetării fiind orientată spre specificul semantic al termenilor analizaţi. Vom urmări, cu prioritate, modul în care sistemul lingvistic al limbii eline răspunde exigenţelor de expresie în contextul apariţiei noilor *designata*: axiologia creştină. Analiza conţinuturilor lexicale va avea drept reper definiţia lexicografică, dublată de cea structurală, a segmentării în componente semice. Indentificarea semelor generice este, în acest context, un demers esenţial, nu doar pentru semnalarea continuităţii semantice la nivelul paradigmei vizate, dar mai ales, pentru delimitarea nucleului semic în jurul căruia se organizează câmpul lexical.

patimi. Patimi sufleteşti sunt acestea: uitarea, nepăsarea si neştiinţa. Când ochiul sufletului, sau mintea, e întunecat de acestea trei, e luat apoi în stapânire de toate patimile care sunt acestea: neevlavia, credinţa strâmbă sau toată erezia, blasfemia, iuţimea, mânia, amărăciunea, înfurierea năpraznică, ura de oameni, pomenirea răului, vorbirea de rău, osândirea, întristarea fără temei, frica, laşitatea, cearta, rivalitatea, pizma, slava deşartă, mândria, făţărnicia, minciuna, necredinţa, zgârcenia, iubirea de materie, împătimirea, afecţiunea pentru cele pământesti, trândăvia, micimea de suflet, nemulţumirea, cârtirea, înfumurarea, părerea de sine, trufia, îngâmfarea, iubirea de stăpânire, dorinţa de a plăcea oamenilor, viclenia, neruşinarea, nesimţirea, linguşirea, înşelăciunea, ironia, duplicitatea, învoirea cu păcatele părtii pătimaşe si gândirea deasă la ele, rătăcirea gândurilor, iubirea de sine, care e maica si rădăcina tuturor relelor, iubirea de argint, reaua năravire si răutatea. Iar patimi trupesti sunt: lacomia pântecelui, nesăturarea, desfătarea, beţia, mâncarea pe ascuns, iubirea de plăceri felurite, curvia, preacurvia, desfrâul, necurătia, amestecarea sângelui (incestul), stricarea pruncilor, împreunarea cu dobitoacele, poftele rele si toate patimile urâte si potrivnice firii, furtul, jefuirea celor sfinte (sacrilegiul), hotia, uciderea […].” – *Filocalia*, trad. D. Stăniloae, vol. IV, Ed. Harisma, Bucureşti, 1994, pp. 205-205.

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

Pornind de la semele specifice, vom decripta raporturile opozitive, dar şi modul în care unităţile lexicale se ierarhizează în interiorul câmpului.

Un rol important în precizarea nuanţată a semantismului lexemelor, va fi rezervat corelării analizei lexicale cu datele referentului, dată fiind includerea în cercetare a perspectivei extralingvistice. În capitolele anterioare ale lucrării noastre procuparea esenţială a fost aceea de a urmări procesul conceptualizării încercând să delimităm modelul cognitiv necesar coagulării în plan lingvistic a categoriei axiologice ἁμαρτία, într-un câmp lexical.

La nivelul Cuvântării a XIV-a, ἁμαρτία interacţionează cu: πορνεία, ἀμέλεια, τρυφή, ἀπανθρωπία, ὕβρις, ἔρις, φθόνος, ὑψηλός, ἀναλγησία, πλεονεξία, μικρολογία.

Πορνεία (XIV, 2): „Καλὸν ἡ φιλοξενία· […] καὶ μάρτυς **ἐν δὲ ἁμαρτωλοῖς**, Ῥαὰβ **ἡ πόρνη**, καὶ οὐ πόρνη τὴν προαί ρεσιν, διὰ φιλοξενίαν ἐπαινεθεῖσά τε καὶ σωθεῖσα.” („Bună este primirea de străini […]. Între cei păcătoşi dă mărturie desfrânata Raab, înfrânată prin dorinţa care i-a fost şi spre cinste şi spre mântuire de a le face bine străinilor”)

Termen peiorativ în lexicul elinei clasice denumind *prostituţia* (nuanţa peiorativă este evidentă în seria sinonimică: πόρνη – *prostituată*, nu este ἑταίρα – *prietenă*, nici παλλάκη – *concubină* , v. Chantraine).

Asocierea cu πέρνημι – a vinde, termen al vocabularului comercial, neutru axiologic, atestă un proces de specializare semantică, prin valorizarea unei componente marginale de sens a etimonului.

Intră în categoria termenilor care cunosc o evoluţie liniară, ocurenţele nou-testamentare şi patristice validând un continuum, dar şi o extensie a semnificaţie, πορνεία denumind *prostituţia*, dar şi *desfrâul* ca relaţie sexuală ilicită (*adulter, incest*).

În taxonomia lui Ioan Damaschinul intră în categoria păcatelor somatice, în raport de sinonimie cu μοιχεία. Chiar dacă nu este un termen compus cu elemente privative, Lexiconul patristic defineşte πορνεία ca *absenţă a castităţii, curăţiei, purităţii trupeşti, dar şi sufleteşti,* într-o dinamică a sensurilor, pe axa concret-abstract.

Ἀμέλεια (XIV, 8): „Οὔκουν περι οπτέον, οὐδὲ **ἀμελητέον** τῶν προεμπεσόντων εἰς τὴν κοινὴν ἀσθένειαν·” („Să nu-i privim cu nepăsare pe cei care au căzut în suferinţă, căci slăbiciunea lor este una comună tuturor”).

Compus cu α privativ, denumea *absenţa grijilor,* fiind un lexem marcat pozitiv. Trăsăturile sale semice, cel puţin într-o etapă iniţială, nu sunt compatibile cu dimensiunea /manifestare a răului/, v. imperativul denominativului ἀμελέω > ἀμέλει – *fii liniştit* / *fără griji*.

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

Etimonul μέλω- *a se preocupa de,* împreună cu derivaţii μελημα – obiect al interesului, drag sau μελέδωνος – cel ce păzeşte, veghează, intră în categoria meliorativelor.

Greaca clasică atestă polarizarea semantică ἀμέλεια denumind deopotrivă *neglijenţa, nepăsarea, neimplicarea*. Contextul bilico-patristic elimină semnificaţia iniţială, într-o comprimare a ariei semantice, prin hipertrofierea sensului pozitiv, în context creştin ἀμέλεια fiind exclusiv peiorativ.

Prin compunerea cu α privativ actualizează trăsătura semică [+absenţă]. Împreună cu ἀναλγησία – μικρολογία – ἀπανθρωπία formează la nivelul Cuvântării a XIV-a un micro-câmp al manifestărilor sufleteşti maligne, implicând dimensiunea afectiv-atitudinală.

Ἀναλγησία (XIV, 10): **„**Καὶ γὰρ ὁ λίαν χρηστὸς καὶ φιλάνθρωπος, τούτοις ἐστὶν **ἀναλγητότατος**·"(„Cel ce se arăta înainte bun şi iubitor de oameni, în faţa unor astfel de lucruri, devine cu totul nepăsător.").

Compus cu ἀνα privativ, intră în relaţie de antonimie cu συνάλγησις ca termen marcat negativ. Evoluţia sa semantică este determinată de mobilitatea pe axa concret – abstract, sursă a polisemantismului: ἀνάλγητος: 1. *care nu provoacă/simte durere*, 2. *întărit, dur*, 3. *crud, insensibil*. Discursul patristic valorizează semnificaţia abstractă în defavoarea celei fizice, concrete, tendinţă atestată lexicografic (Lampe).

Ἀπανθρωπία (XIV, 10): **„**ὥστε καὶ τῶν ἡμετέρων σωμάτων ἀσφάλειαν τὴν τούτων φυγὴν νομίζομεν. ὢ τῆς **ἀπανθρωπίας**!" („Căci socotim fuga de aceştia, salvarea sufletelor noastre; câtă lipsă de compasiune").

Compus cu ἀπο – element prolific, marcând *separarea, îndepărtarea de* . asocierea conţinuturilor celor două unităţi ἀπο + ἄνθρωπος generează o unitate lexicală cu o valoare designativă insolită, ἀπανθρωπία neavând un sens concret, ci abstract, denumind *lipsa de umanitate, asprimea*, în relaţii de sinonimie cu μισανθρωπία opus „filantropiei".

Απο completează seria de elememte de compunere privative, lexicalizând o categorie conceptuală fără fluctuaţii, a cărei primă dimensiune este /absenţa/.

Μικρολογία (XIV, 19): „Οὐ σωφρονήσομεν ὀψὲ γοῦν; οὐ καταβα λοῦμεν τὴν ἀναλγησίαν, ἵνα μὴ λέγω **μικρολογίαν;**" („Oare ne va lipsi cu totul înţelepciunea şi dreapta judecată? Oare vom rămâne până în sfârşit insensibili, ca să nu zic, mărunţi sufleteşte?").

Compus cu μικρός – prolific în greaca târzie în crearea termenilor tehnici.

Dacă iniţial lexemul era marcat concret-pozitiv desemnând *atenţia dată lucrurilor mărunte, minuţiozitatea*, semnificaţia sa este orientată diacronic spre valoarea abstract-negativă, μικρολογία însemnând *micime de spirit, meschinărie*.

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

În context patristic remarcăm un proces polisemantic de derivare progresivă a noilor sensuri pornind de la o componentă marginală a sensului anterior, din necesitatea unei nuanţări suplimentare: μικρολόγος –> *meschin* –> *caracter mic* –> *avar*.

Τρυφή (XIV, 23): „ἡμεῖς δὲ ἡμᾶς αὐτοὺς θηριώσομεν, καὶ το σοῦτον ὑπὸ **τῆς τρυφῆς** διεφθάρμεθα". („oare ne vom sălbătici pe noi înşine, pierzându-ne în moliciuni?").

Unul dintre puţinii termeni care nu intră într-o relaţie de combinatorie lexicală. Sens primar – *moliciune, comoditate, senzualiate*; sens secundar – *orgoliu, dispreţ*. Etimonul θρυπτω cu sens concret, atestă dinamica evolutivă pe axa concret-abstract.

Discursul nou-testamentar, dar şi cel patristic, îl valorizează ca peiorativ – *moliciune, desfătare, plăcere*, marcând constanta sa de semnificaţie. Ioan Damaschinul îl cuprinde în panoplia păcatelor somatice a căror cauză este φιληδονία.

Intră ca termen generic, în relaţie de incluziune luând ca dimensiune /etiologia/, cu πορνεια – cu grad intens de specificitate.

Πλεονεξία (XIV, 26): „καὶ τὸ τῆς φύσεως εὐγενὲς **πλεονεξία** κατέτεμε."(„I-a dezbinat pe cei de acelaşi neam, prin dorinţa lor de a avea").

Termen compus: πλέων – comparativ al cantitativului πολύς / ἐκτέω – derivat al lui ἔχω. Desemna *calitatea de abundenţă a resurselor, câştig, avantaj*. Urmează în dinamica diacronică a semnificaţiei sale un traseu previzibil: iniţial, marcat pozitiv-concret, ulterior intră în categoria peiorativelor abstracte cu sensul de *cupiditate, poftă, ambiţie*.

Ocurenţele biblice, nou-testamentare îl atestă ca termen specializat, desemnând *avariţia*. Intră în raport de sinonimie cu μικρολογία. Uzitarea alternantă a lexemelor cu referent comun confirmă procesul de lexicalizare a conceptelor o dată cu cel de nuanţare şi rafinare a sensurilor.

Discursul patristic contribuie la extensia sa semantică, prin lărgiri de sens ca: *superioritate, mândrie*, suficient de îndepărtate de semnificaţia iniţială, cât să marcheze discontinuităţi în evoluţie.

Ὑψηλός (XIV, 23): „οὕτω καὶ ἡμεῖς τούτοις ἐσόμεθα **ὑψηλοί** τε καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον" („Oare şi noi vom ajunge trufaşi, socotindu-ne deasupra celorlalţi?").

Iniţial desemna dimensiunea spaţială, evoluând previzibil spre abstractizare, ca peiorativ – *mândru, trufaş, îngâmfat, vanitos*. Cele două sensuri coexistă în lexicul elinei clasice, greaca koine creştină selectând cu prioritate semnificaţia abstractă.

Remarcăm un proces de inovaţie semantică activ la nivelul formulei componenţiale a lexemului, prin activarea semului [+divin], ὑψηλός fiind

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

calitate a dumnezeirii, potrivit Lexiconului patristic. Consecinţa se concretizează în polarizarea sensurilor: *trufaş, orgolios*, dar şi *înalt, sublim*. Intră în relaţie de sinonimie cu ὕβρις.

Ὕβρις (XIV, 24): „ὁ μακάριος Μιχαίας, τάχα μὲν καὶ αὐτὴν τὴν τρυφὴν ἐπικό πτων, ὡς τοῦ κόρου **τὴν ὕβριν** τίκτοντος […]" („Căci fericitul Miheia, văzând moliciunea, de vreme ce lăcomia naşte trufia [zice]").

Unul dintre termenii esenţiali ai gândirii morale şi juridice eline. La Homer, desemna violenţa brutală, încălcarea normelor ca atentat la ordinea lucrurilor, opus fiind lui δικη (Chantraine). Lexicografic este atestat cu sensurile: exces, lipsa măsurii, orgoliu, insolenţă, batjocură.

Este unul dintre termenii deplin coagulaţi semantic, care nu necesită ajustări şi remanieri de sens, intrând nealterat în lexiconul biblico-patristic.

Atestă o realitate a procesului de lexicogeneză în spaţiul cultural al antichităţii târzii: existenţa unor termeni stabili semantic, rezistenţi la schimbare, aspect datorat tradiţiei lingvistice riguroase şi omogene a limbii eline.

Din aceeaşi categorie fac parte lexemele: φθόνος – *invidie, răutate, pizmă;* ἔρις – ceartă, *rivalitate, discordie,* ambele înregistrate în catalogul lui Ioan Damaschinul, ca maladii sufleteşti.
(XIV, 26): „Ἀφ' οὗ δὲ καὶ **φθόνοι**, καὶ **ἔριδες**, καὶ ἡ δολερὰ τοῦ ὄφεως τυραννὶς". („De la care sunt şi certurile, şi invidiile, şi vicleniile tiranului şarpe").

4. Concluzii

Desemnând un univers referenţial omogen, vocabularul axiologic, circumscris categoriei cognitive Ἁμαρτία, are toate datele pentru a se organiza în plan lingvistic, într-un câmp lexical.

Analiza ansamblului pune în evidenţă articularea unui macrocâmp ierarhizant, constituit din opoziţii echipolente, fără polarizări sau gradualitate, toţi termenii incompatibili (v. Lyons) având acelaşi statut semantic, în interiorul căruia se dezvoltă, pe mai multe nivele, micro-structuri cu arhilexeme secundare.

Asistăm la un proces de recategorizare conceptuală cu profunde influenţe în plan lexical reflectând un anumit stadiu evolutiv în conceperea realităţii, dar şi o anumită fază în dinamica limbii şi a posibilităţilor ei de expresie. Se remarcă un grad sporit de rafinare a termenilor, orientată în direcţia nuanţării şi specializării sensurilor, apte să surprindă complexul de informaţii extralingvistice. Identificăm unele aspecte ale inovaţiei semantice:

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

- Actualizarea procesului de compunere lexicală prin care se obţin unităţi lexematice cu noi valori designative, factor de economie, eficienţă, dar şi de flexibilitate a limbii.
- Alunecarea sensului în direcţia abstractizării, selectarea exclusivă a sensului abstract, nuanţarea sa.
- Lărgirea formulei componenţiale prin crearea unor seme noi, inexistente în etapa anterioară a dinamicii limbii eline.

Bibliografie

Aristotel. 1988. *Etica Nicomachică*. Bucureşti: Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Coşeriu, E. 1975. „Vers une typologie des champs lexicaux". *Cahiers de lexicologie* 27: 31-51.

Dodds, Erwin Robert.1998. *Grecii şi iraţionalul*. Iaşi: Polirom.

Filmore, Ch. 1985. „Frames and the Semantic of Understanding". *Quaderni di Semantica* 2: 222-54.

Geeraerts, Dirk. 2010. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: University Press.

Gernet, Louis. 1917. *Recherches sur le développement de la pensée juridique et morale en Grèce*. Paris: Ernest Leroux.

Grigorie de Nazianz. 1886. *Opera omnia*. Paris: Petit-Montrouge.

Grigorie de Nazianz. 2007. *Despre iubirea pentru cei săraci*. Craiova: Ed. Mitropoliei Olteniei.

Grigorie de Nazianz. 2009. *Cuvântări*. Bucureşti: Ed. Cartea Ortodoxă.

Lehrer, Adrienne., Kittay, Eva Feder. eds. 1992. *Frames, Fields and Contrasts. New Essay*. New Jersey: Erlbaum Publishing.

Lehrer, Adrianne. 1974. *Semantic Fields and Lexical Structure*. New York: American Elseviere Publish. Comp.

Lyons, John. 1995. *Introducere în lingvistica teoretică*. Bucureşti: Ed. Ştiinţifică.

Lyons, John. 1977. *Semantics*. Oxford: University Press.

Marrou, Henri-Irenee. 1996. *Patristică şi umanism*. Bucureşti: Ed. Meridiane.

Peters, Francis. 1993. *Termenii filosofiei greceşti.* Bucureşti: Ed. Humanitas.

Platon. 1975. *Opere.* Bucureşti: Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Platon. 1995. *Legile.* Bucureşti: Ed. Iri.

Rohde, Erwin. 1985. *Psyche*. Bucureşti: Ed. Meridiane.

Wierzbicka, Anna. 1992. *Semantic, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture Specific Configuration.* Oxford: University Press.

Wierzbicka, Anna. 1996. *Semantics Primes and Universals*. Oxford: University.

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)

Dicţionare:

Bailly, Antoine. 2000. *Dictionnaire Grec-Français*. Paris: Ed. Hachette.
Chantraine, Pierre. 1968. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque.* Paris: Ed. Klincksieck.
Ducrot, Oswald., Schaeffer, Jean-Marie. 1996. *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*. Bucureşti: Ed. Babel.
Lampe, D.D. 1961. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
Liddell, Henry George, Scott, Robert. 1996. *Greek – English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.

BDD-V3097 © 2017 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:40 UTC)